

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՓԱՅՏԱՓՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍԸ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

(Հնախօսական Ակնարկ Մը)

Հին Հայկական փայտափորագրական արուեստէն մեղի կտակուած են նոսր հին, դեղաքանդակ եւ Հոյակապ գրականներ, որոնցմէ ոմանք Հոս առաջին անգամ բլայրով կը ներկայացուին թէ՛ նկարով եւ թէ՛ դադարականօրէն:

Ասոնցմէ առաջինը կը գտնուի Երեւանի Պետական թանգարանը, զոր Հոս կը ներկայացնեն երկու երեսներուն զոտ զոտ նկարներով (Թիւ 9 եւ 10): Գրականին մասին խօսուած է ալլուր(1): Այս գրականը Հոս անաբար մեղի Հասած գրականներուն Հոս-դոյնը սեպուի իր դարդաոտով: Բարդէն Առաջինն այս գրականին Համար կը գրէ. «Համեմատելով միւս (գրականներուն) օրինակներին Հետ կարելի է չկասկածել, որ զալադ ժամանակի՝ ոչ ուշ 10-րդ դարի գործ է: Օրնամենտները (դարձակները) այս գրականին վրայ Սեւանի եկեղեցում գրուած Ծ-րդ դարի խոյակների քանդակներին են նմանում»(2): Ձեռ գրուեր թէ Առաջինն ի՞նչ ըսել կ'ուզէ Համեմատելով միւս օրինակներին Հետ խօսքով: Միւս գրականներուն ի՞նչին Հետ Համեմատելով: Բարդգրականին, գծածներուն, շարդգրութեան, փայտի... վերջապէս ինչի՞ Հետ է իբր թէ հոյած Համեմատութիւնը: Ան իբր թէ նմանութիւն մը ենթադրել կու տայ այս գրականին եւ Սեւանի խոյակներուն գծարուեստին միջեւ: Բան մը՝ որ բացարձակօրէն գուշակութիւն չունի: Գրականին գծադարձներուն

եւ Սեւանի խոյակին զարդածներուն՝ մէջ ոչ սկզբնօրինակի, ոչ զարդաոտի, կամ որեւէ ուրիշ մանրամասնութեան նմանութիւն կայ: Բուն գրականը ոչ մէկ բուսայի կամ թռչնային նմանութիւն ունի խոյակի-րուն զարդածներուն Հետ: Բարդէն Առաջինն կը կարծէ նմանութիւն մը տեսած ըլլալ գրականին գլխուն երկու դէմադէմ աղանձներուն միջեւ: Եւ սակայն դէմադէմ երկու աղանձներ ըլլալէ զատ՝ որեւէ նմանութիւն չենք կրնար գտնել: Գրականին աղանձները գրականաձեւ կուտամանէ մը ուտելու վրայ կ'երեւին: Իրենց դեռ բաց մնացած թեւերը ցոյց կու տան որ անոնք նոր իջնելու վրայ են: Կը պակսին պոչի վարդանները, եւայլն եւայլն:

Սակայն աւելի մեծ դիտողութիւն մը ունիմ կատարելիք: Այս գրականներուն ոտքերը որոշ կերպով ուշ ժամանակի, տարբեր ժամանակի յաւելումներ են: Կ'երեւի թէ նախնական ոտքերը փճացած ըլլալուն՝ այս ոտքերը աւելցուած են գրականը դործածելի ընելու Համար: Անոնք պարզ, անզարդ, կոպիտ յաւելումներ են: Գալով դրականին վերնամասին, ուր աղանձներ պատկերացուած են, ՈՐԵՒԷ ՏՄԱՐԱՅՈՅ չի կրնար ըլլալ որ ասոնք ալ յաւելուածներ են: Ըստ երեւոյթին այս գրականը թէ՛ դրական եւ թէ՛ ոտքէն անդործածելի, միասուած ըլլալով՝ այս յաւելումները կատարած են գրականը զործածելի ընելու Համար: Գրականին ոտքերուն նորոգութեան տեսն դժբախտաբար ստիպուեր են դրականին նախնական փայտափորագրութենէն ալ մաս մը կտրել, եւ գծածներն ստիպուել... թիւնը Հատուածելով մնասել: Գլխուն նոս-

(1) «Բաղաժները եւ Արեւստները Հայաստանում 9-13 դարերում», Բարդէն Առաջինն: Նրեւան, 1958:

(2) Անդ, էջ 207բ:

բողոքներն զծածկելի ամբողջութեան վաս
մը չէ տուեր: Գլուխը կ'երեւի զծածկելով
ամբողջութիւն մը եղած է, որով կարելի է
եղեր գլխատեղ զբաղալը առանց զծածկելի
(վարի մասին խաչին) մնասելու: Գրակա-
լին գլխատումը եւ ոտնահատումը պար-
կ'երեւի նոր մասերուն կցման ղեկով: Գրա-
կալին գլխատման վրայ նորոգողը հարկ սե-
պեր է ներկայանալի գլուխ մը դնել, զույգ
կարելի եղածին չափ հետեւելով նախնակա-
նին փճացած օրինակին: Գծախառնարը նո-
րոգող փայտափորագրողը զբաղալին հին
փորագրողին նման ո՛չ վարպետ էր փորագ-
րութեան մէջ եւ ո՛չ ալ ընտիր զծածկել մը
ունեցեր է: Այս գրակալին երկու կողմի ա-
ղանձները եւ առհասարակ բոլոր փորագ-
րութիւնները շատ ու շատ հեռու են գրա-
կալին սկզբնական վարպետին բարձր փայ-
տափորագրչական կարողութիւնը ունե-
նալէ:

Գրակալին նախնական մասը, բուն
մարմնակողմը, որ գլխատուած ու ոտ ա-
հատուած մասն է, փորագրուած է խիտ
պարպետ փորագրելէ մը: Գծարուեստին
շարժողութիւնը կատարուած է մեծ ճաշա-
կով եւ պարզութեամբ: Գրակալին վերնա-
մասին խաչը իր թեւերուն ա՛կիւններուն
վարդակններով կը պատկանի խաչերու հը-
նադարեան ոճին: Ուսթեւերուն այս
վարդակնները յետոյ վերածուցանա՛ն եռա-
բլթակ ոճաւորմաներու: Ակներու է նմա-
նութիւնը Դուինի պեղումներուն մէջ գրա-
նուած քարէ եւ յոյնիսկ արծաթ խաչերու՝
ոմանց՝ այս գրակալին խաչին հետ(3):

Ուսթեւ տակ զետեղուած են խոյսկա-
ղարդ սիւներով երեք կամարներ: Սակաթ
այս կամարները կամ խորաններ, որոնք
պատուհաններ չեն, ղեռնար թէ շա-
րագրուած ըլլան խաչին տակ անտեղի կեր-
տով պարպ մնալու համար: Պէտք է նը-
թաղել որ աստեղ ժամանակին ունեցած էն
մանրաքանդակ կերպարներ, սուրբեր

կամ առաքեալներ, որոնք ժամանակին այս
կամ աջ պատճառաւ գէշ կերպով մնա-
ւած ըլլալով, նորոգութեան առնն յարո-
գողը տալած հանած է:

Վերջապէս գրակալին վարի մասը ունի
նուրբ, հաւասարաթեւ մանր խաչերու շարք
մը, որուն նման մեր արուեստի մէջ ալ ուր
ալ կարելի է հանդիպել, որ կ'ամբողջացէ
այս արժէքաւոր հնադարեան գրակալին
նախնական արուեստը: Այս գրակալին հնա-
դոյն մասը, կոճը, կարելի է յիշատել ին-
ներորդ դարու վերջի կամ աւելի լատ 10-րդ
դարու առաջին կեսի ստեղծագործութիւն:
Ասկա կ'ըսենք գլխատարպէ յենելով փո-
րագրուած հնաճել խաչին եւ փայտափո-
րագրութեան ընդհանուր կերպին վրայ:

Յիշեցնենք որ այս գրակալին վարի
մասի մանր խաչաղարդ զծարուեստը օրի-
նակ, մենք կը գտնենք Եղիմարդի մէկ խաչ-
քարին վրայ իբր գոտեղարդ: Սակաթ ինչ
որ շատ աւելի շահեկան է սա է՝ որ նոյն
այս մանր խաչաճեւով զծածկելին կը հա-
պինք նաեւ Իտալիոյ Միլան քաղաքի Սուրբ
Ամբրոսիոս եկեղեցւոյ մէկ գրան իբր գո-
տեղարդ: Արդարեւ զարմանալի զուգարդ-
պութիւն նման բարդ զծածկել մը այսպէս
երկու հեռաւոր վայրերու մէջ գտնուելը:
Այժմ Երեւանի Թանգարանը գտնուող այս
գրակալը սակաթ հնութեամբ առաջնու-
թիւնը կը պահէ:

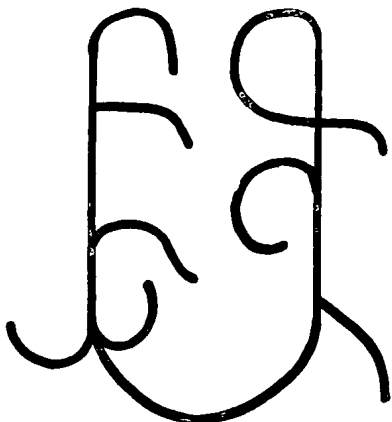
Հնագոյն Քուականով գրակալ մըն ալ
հասած է մեղի, որ նոյնպէս Երեւանի Պե-
տական Պատմական Թանգարանը կը պահուի
այժմ, իբր թիւ 73, զոր մենք հոս կը ներ-
կայացնենք երկու կողմի նկարներով (թիւ
11 եւ 12): Այս գրակալին մասին խոսած են
ուրիշներ(4): Հոս կրկին յիշեմ որ մեծապէս
երախտապարտ եմ Երեւանի Թանգարանի

(4) Արքեպիսկոպոս Լալայան: Տիկն Վ. Ա.
Արքեպիսկոպոս: Նկար թիւ 99, ուր գրակալը վերի-
վայր շրջուած է եւ քուականը 1273 ճշմանկուած:
Շփոքուրեան արքիմի: Տես նաեւ Բ. Առաքելեանի
նոյնյիշեալ գործը, Ակար 34 եւ յիշատակութիւն էջ
207, ուր քուականը ճիշտ, այսինքն 1161 կարգա-
ցեր է սխալմամբ:

(3) Գիւնիմ Փաղաքը եւ Նրա Պեղումները:
Կարո Ղափաղարեան: Երեւան, 1962: Օրինակ՝ նկար
135, նկար 150:

տնօրէնութեան, որ ազնուօրէն ինծի տրամադրեց Թանգարանին չորս զբաղակալներուն յաջող նկարները եւ Թոյլատրեց որ հրատարակեմ:

Այս զբաղակալը հարուստ է արձանագրութիւններով: Նախ եւ առաջ զբաղակալին վերնամասին ստորին գօտիին վրայ (նկար Թիւ 11) որոշ կը կարգացուի «Թ Վ Ի Ն Զ. (ա-յոց)» եւ կը շարունակուի զբաղակալին միւս երեսին նոյն տեղը «Ո:Ժ:Գ:» Ասիկա կը հաստատուի Գրիստոսի 1164 թուականին: Վերջի Գ.ը սակայն աշխատէ մը փորագրուած է որ կարելի է կարգաւ եւ Գ.ի:

Թիւ 11 ձկարի գրակալին փակագիրը՝
ՏԵՐ ԳԱՐԻԻԷԼ:

միացեալ Ե. մը: Արդեօ՞ք արձանագրութիւնը ըսել կ'ուզէ որ զբաղակալը փորագրուեցաւ 1164 եւ 1166 թուականներուն միջին, 1164 գործին սկիզբը ըլլալով եւ 1166 դրակալին աւարտելը:

Գրակալին ստորին մասին վերի եզրագօտին ունի (Թիւ 11) նախ բարդ փակագրութիւն մը, որմէ վերջ կու դայ «Յ Ի Շ (է) Յ (է) Գ Ի Գ (րիստոս)»: Ուրեմն փակագիրը անուշ մըն է, որուն ձեւը կու տամ այստեղ (գծածեալ նկար): Փակագիրը բարդ է եւ որոշ ունի ՏԵՐ. միացեալը գուցէ ըլլայ ԳԱՐԻԻԷԼ: Գրակալին միւս կողմը (Թիւ 12) նոյն տեղւոյն վրայ կը տեսնուի որոշ երեք զխառա՞՞ զբաղակալին բուն փոր-

րագրութեան առեւէճ փորագրելէն փորագրուած Ս Ր Տ:

Նկար 11-ին մէջ զբաղակալին ստորին մասին կայ նաեւ մանր բոլորդիւր յիշատակութիւն մը գօտիին եւ կեդրոնական դծածեւին միջեւ սեղմուած, որ կը կարգացուի. «Եիշատակ է ի դուռն» եւ կը շարունակուի քիչ մը անդին, կամարածեւ, զբաղակալին ոտքին. «Առ(ա)ք(ե)լ(ո)ց» որ անտարակոյս զբաղակալին առեւ մը գտնուած եկեղեցին է:

Գրակալին զարդածեւերը առեւուած են մեր քարէ զարդաքանդակներու եւ խաչքարերու ճոխ արուեստէն: Հնչուութեամբ կարելի է այս գծածեւերուն հանդիպիլ ԺԲ. դարու խաչքարերու եւ քարէ զարդաքանդակներու մեր դանձերուն մէջ: Փայտափորագրութիւնը եղած է խիստ վարժ ու յուշող, մեծապէս վարդեալ փայտափորագրիչ: Գծածեւերը վարպետութեամբ փորագրուած կը գտնենք օրինակ Հագարատի քանդակներուն մէջ կամ գրեթէ հար եւ նման Անիի մէջ խաչքարին վրայ: Սակայն անոնք զործադրել այն նրբութեամբ եւ կատարելութեամբ փայտէ այս զբաղակալին վրայ՝ իրապէս սքանչացում կը պարտադրէ:

Երբորդ զբաղակալն ալ կը գտնուի Երեւանի Պետական Պատմական Թա գարանին մէջ իրր Թիւ 171 (նկար 14 եւ 15): Այս ալ ունի իր նախնական յիշատակարանը, որ կը կարգացուի զբաղակալին վերի մասին ստորին գօտիին վրայ եւ կը շարունակուի զբաղակալին միւս երեսին նոյն տեղին այսպէս. «ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՊԱՐՈՂ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ ԵՆ (միւս կողմը) ՇԻՆԵԱԼ Է Ի ԹՎԻՆ Զ Վ:Ա:» որ հաստատու է Գրիստոսի 1272ին:

Գրակալին վերնամասին կտորներ կ'ուն կոտորուած, ինչպէս ոտքի մասէն կարելի է տեսնել՝ մաշած ու կոտորած փոքր մասեր: Այսուհանդերձ բուն մը չի պակսիր զբաղակալին գծածեւերուն շարագրութեան ամբողջութեան: Գրակալը կոշտած է իւր Ամուր գրակալ, ուրիշ համապարփ տարուած իր Ղրիմ ու անկէ ալ բերուած Նոր Նախիջևան, վերջապէս բերուելով Երեւան եւ պահպանուելով Պետական Պատմական Թանգարանը:

Գեղարուեստական կերպով նոյնպէս խիստ շահեկան է այս գրականը։ Գրականին վերի մասին երկու երեսներն ալ նոյն գրծագրութիւնը կը ներկայացնեն։ Սազարթախտ ծաղկանոցի մը մէջ ալ ոտոր վեր բռնած, պոչը կորստաբարձ, խորխտ էջ առիւծ մը, քալելու վրայ։ Ասիկա որոշ կերպով կը յիշեցնէ Անտոյ պարիսպին, կամ Ռուբինեան դրամներուն երբեմն խաչակիր առիւծը։ Առիւծի կոնակի պատուանդանին վրայ վարդեակ մը, բազմաթեք, որուն նմանին կը հանդիպէ խաչարարու վրայ, ինչպէս նաեւ Հնադարեան արծաթ խաչերու վրայ։ Վարդեակն վեր կը կանգնի, խոշոր, քանդակազարդ, գրեթէ հաւասարաթեւ հայկական խաչ մը, մեր խաչարարը յիշեցնող, թեւերուն անկիւններուն ետալթակ վերջաւորութեամբ։ Ուսէջ։ վեր երկհիւղիտ նոյննի մը կ'երեւի ծաղկած ու պողաւորած։ Անուրանալի է առիւծի կերպարոման մեծ յաղողութիւնը, վեհ ու կե՛դանի տպաւորութեամբ, փորագրուած սքանչելի յորրութեամբ այս փայտափորագրիչ մեծ մարպետէն։ Անուրանալի է գեղարուեստական լարձր ճաշակը եւ զմայելի նրբութիւնը, որով մարդը գործը թէ՛ շրտագրուած, թէ՛ պատկերացուած եւ թէ՛ շրտագրուած է (5)։

Նմանաձեւ գծագրութեամբ փորագրուած են գրականին վարի մասերը, որոնք եթէ գրականին զուտ հայկական քրիստոնէաշունչ նկարակազմութեամբ վերի մասին միացած չըլլային, եւ արկածով մը րածնուած, օտար գեղարդէտներ պիտի չվարանէին զանոնք Սելճուզ արուեստի գործեր նկատելէ, մահմետական կրօնավարի մը համար չիսուած։ Ընթարտութեան հակառակ այս վերագրումը նման պիտի ըլլար ուրիշ վերագրումներու, որոնք համեմատ մեծարժէք հայակաղմ եւ հայագործ ճար-

տարակետական, յախճապակեղործական, և զորագործական, քարի, փայտի եւ մետաղի փորագրութեան յիշատակարաններ աւարտանչ կերպով կողպատուած եւ իւրացուած են իբր Սելճուզ գործեր։ 1273 թուականէն Անտոյ գրականին դասին դժառնը մենք գործածուած կը գտնենք շատ հարգատօրէն Ազշէհիբի (Թուրքիա) Մահմադ իսլամի տապանին փայտափորագրեալ գօտիին մէջ։ 13-րդ դարու այդ գործը կը վերագրուի Ռիւսդէմ պին իսլամի ուն-Նէճմարին։ Նման գօտի կը հանդիպենք նաեւ փայտափորագրեալ փեղկին վրայ Գուրամիին իպրահիմ Պէյի իմարէդին, որ 12-րդ դարու գործ կը համարուի, եւ կամ թէ Գոնիայի Պէյ Հագիմի մզկիթին գօտիին, Յիշեցնենք որ իմարէդին եւ մզկիթին փայտափորագրութիւնները ո՛չ թուական ունին, ո՛չ յիշատակութիւն, եւ ո՛չ ալ փայտափորագրողները իրենց գործին վրայ գրեւոր հանշնոյց ատրագրութիւն թողուցած են։

Գանի որ Սելճուզ արուեստի մասին աւանարկեցիք վերը, աւելորդ չեմ սեպեր յիշեցնել որ Սելճուզներէ մնացած բարձր գրականներ չկան, եւ ինչ որ հասած է մեզի՝ ցած գրականներ են, նաւաւ միտակի մէջ գործածուելու համար պատրաստուած։ Աստեղծ հատ մը Պուլտոյ Զիլի Բէօշիկի թանգարանը 1246-1260 թուականներուն մէջ չիսուած կը նկատուի։ Ուրիշ մը, Գոնիայի Թաղարանին թիւ 375ը, լոկ 13-րդ դար նշանակուած է։ Նոյն թանգարանին թիւ 374ը 1279-80 թուականը կը կրէ։ Այս վերջինի բացուող մասը ուր Գորանը կը գրուէր բայ պահելով կարգալու համար, զարդարուած էր ներկայեւծով (լաքէր) եւ գեղեցիկօրէն ծաղկուած։ Յայտնի չէ ի՞նչ թէ բարձր հայկական գրականներն ալ ունէին ներսէն որեւէ ծաղկում կամ ներկայեւծով զարդարանք։ Ոչ ալ ծածօթ է թէ հայկական գրականներուն արտաքին մասի փորագրութիւնները երբեք ծածկուած էին ոսկէթիթեղով կամ ոսկէ ներկով։

Զորորոյ գրական մը՝ նոյն երեսակի Թանգարանին՝ վերնամասով հարեւման է թիւ 171 գրականին (հոս իբր երրորդ հեր-

(5) Գրականին մասին կը խօսի Յովսէփեան Սըրբազան իր «Նաղարկանք...» Ա. Խատրի էջ 181-ին մէջ։ Ակարմիր՝ 63 ու 64։ Տես նաեւ Տիկիմ Աշրախմանի յիշեալ գործը, Ակար 44։ Իսկ Բ. Աւաքեանն իր գործին մէջ միայն կը յիշէ։

կայացուած: Նկար 14 եւ 15) ։ Կաճ մանրա-
մասնութիւններ որոնք սակայն կը տարբե-
րին գրակալին երկու երեսները թիւ 171ի
վերի երկու երեսներէն ։ Օրինակ, առիւծ-
ները չորրորդ գրակալին երկու երեսներուն
վրայ ալ նոյն ուղղութեամբ կը յառաջա-
նան, դիտողին աջէն դէպի ձախ ։ Խաչին վե-
րեւ երկնզի ծաղկող եւ պտուղաւոր նոնեւ-
նիին տեղ ծաղկէստեր ունինք միայն ։ Գա-
լով ստորին մասին, թիւ 17 նկարը ցոյց կու-
տայ որ եթէ ոչ գօտին, սակայն մէջտեղի
մասը 1272 թուին (թիւ 171) գրակալին
ճիշդ նման է ։ Իսկ միւս երեսը (Նկար Թիւ
16) գօտի շուրհ եւ դաշտը բոլորովին տար-
բեր գծագրութեամբ մը զարդափորագրուած
է ։

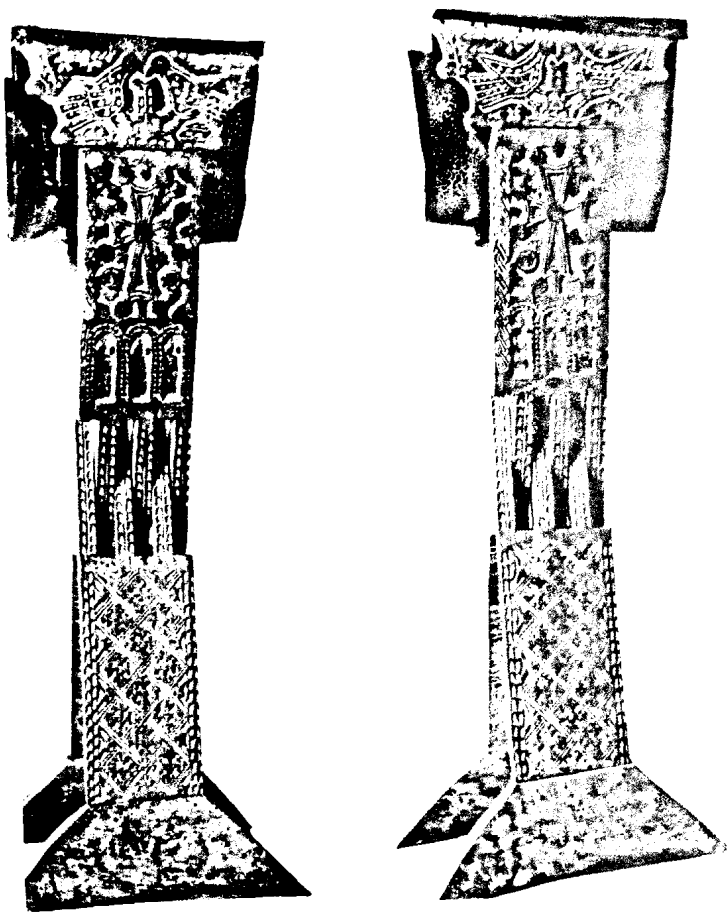
Ինչպէս որ թիւ 16 նկարն ալ ցոյց կու-
տայ, գրակալին վերի մասին ստորին գօ-
տին եւ մարի մասին վերին գօտին կը պա-
րունակեն փորագրեալ յիշատակարան մը
երկաթադիր, որ սապէս կը կարդամ ։ Վերի
գօտի. «ԱՐՈՒԹԻ ՈՐԴԻ ՏԻՒՐԿԷՐ» ։ Վարի
գօտի. «ԱԻՆՏԻԲԻ ՅԵՇԱՏԱԿ Է Սուրբ ԿԼ-
ԻԱՊԵՏ» ։ Վերջին բառը գրեթէ փակա-
գիր ։ Յիշատակարանը չէ շարունակուած,
որովհետեւ գրակալին յաջորդ երեսին վերի
մասին ստորին գօտին մասնաւորաբար բաց
թողուած տեղւոյն վրայ փորագրութիւն
չկայ, բացի ուրիշէ մը փորագրուած դիժ
մը եւ Մ Ի խորափոր միադիւծ առաւելն ։

Յիշատակարանին ՏԻՒՐԿԷՐ կը չա-
նակէ ատաղձագոծ կամ եխմբ ։ Ուրեմն
այս գրակալը գործն է Արուծի կամ Յարու-
թիւնի որդի Հուսէ Աւետիքի, որ գրակալը
չինած է յիշատակ իրեն Սուրբ Կարապետի
եկեղեցւոյն համար, Դժբախտաբար Սր.
Կարապետին ուրտեղի եկեղեցի ըլլալը չի
յիշուիր եւ ոչ ալ շինութեան թուականը
տրուած է՝ անտարակոյս չամբողջացուած
յիշատակարանին պատճառաւ ։ Եւ որովհե-
տեւ գրակալը իր պատկերագրութեամբ օ-
րինակութիւն մըն է, մենք չենք կրնար թի-
ւական նշանակել փորագրագրողները առաջ-
նորդ ունենալով ։ Եթէ իրաւ է որ գրակալիս
նախագաղափարը, այսինքն 1272 թուակա-

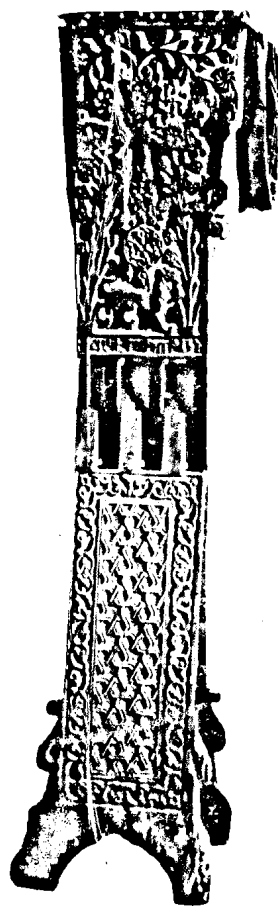
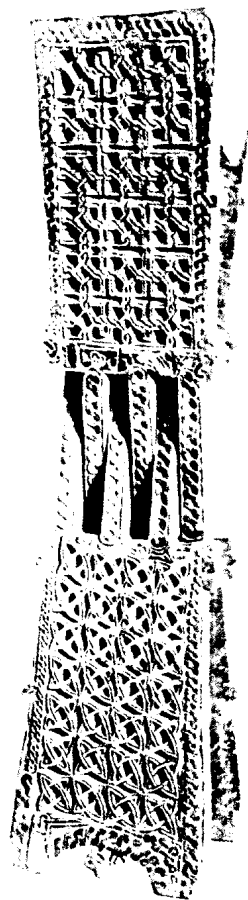
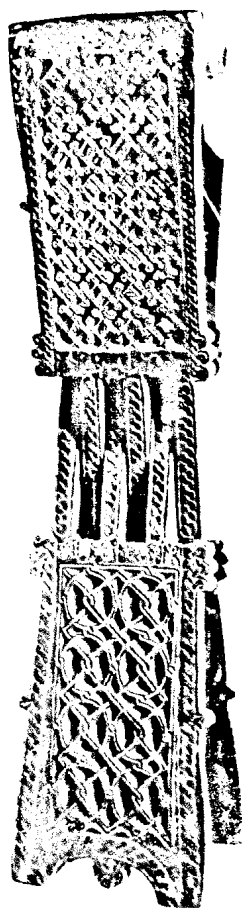
նով օրինակը, Ղրիմ կը գտնուէր մինչեւ
ԺԼ. դարուն Նոր Նախիջևանի գաղթը, հա-
ւանական պէտք է նկատել որ գրակալը Ղր-
իմի մէջ փորագրուած է իր 1272ի նախօր-
նակէն, դուցէ 15րդ դարուն, որուն ընթաց-
քին անանկալ պատճառով մը յիշատակա-
րանը չէ ամբողջացուած ։ Ամէն պարագայի
սակ Յարութիւնի որդի Հուսէ Աւետիք
վարպետ փորագրող մըն է ։

Ինչի ծանօթ Հինգերորդ գրակալը, որ
առաջին անգամ Հոս կը ներկայացուի, կը
գտնուի Սր. Յակոբայ մեր վանքին մէջ
(Նկար 18 եւ 19) ։ Այս գրակալը որ աւել
ուշ ժամանակուած, դործ է, ունի սա յիշա-
տակարանը. «ՅԵՇԱՏԱԿ Է ՍԱ ՏԻՐ ՅԱԿՈՒ-
ԲԻՆ ՅԵՐՈՒՄԱՂԷՄ Ի ԴՈՒՌՆ Սուրբ Յա-
կոբին» ։ Միւս կողմը. «ԿԱԶՄԵՑԱԼ ԲՐԱ-
ԿԱԼՍ 25ԵՌԱՐԷ ՅԱԿՈԲ ԱՐԵՂԻՆ, ԹՎԻՆ
ՌԼԱ (1582)» ։ Բոլորքով մենք բացած ենք
ազգութիւնները ։

Յակոբ Արեղայ որ վարպետ փայտափո-
րագրող մըն է, մեծ յաջողութեամբ կատա-
րած է փորագրութիւնը ։ Գծագրութեան
ոճը նման է մեր քարաքանդակներուն, եւ
վերի մասը խաչաձեւ՝ որ շահեկան է, չի
նմանիր մեր քարաքանդակ խաչքարերուն ։
Գրակալին երկու երեսներն ալ Հարեւմաճ
են իրարու մանրամասնութեանց թեթեւ
տարբերութեամբ որ կարելի է նշմարել լոկ
գրակալին ոտքին վարդեակներուն դժաւ-
րութեան փորագրութեան մէջ ։ Այս գրա-
կալը որ լաւ պահուած միմայի մը ունի վա-
նքին զանաւարտին մէջ, կարելի է դասել մեր
փայտափորագրական արուեստի յաջող եւ
ընտիր գործերէն մին, որ նոյն ստան մեզ
կ'ապահովցնէ ԺՋ. դարուն վերջը ընտիր
փայտափորագրիչ վարպետներու դեռ գո-
յութիւն ունենալը Հայոց մէջ ։ Վարպետ-
ներ, որոնք մեծ կարողութիւն են փորձա-
ռութիւն ունէին, եւ որոնք անտարակոյս
չառ ուրիշ գործեր ալ արտադրած ըլլալու
էին այս գրակալին աշխատութեան բարձ-
րութեան հասնելէ առաջ եւ ապահովաբար
այս գրակալը չէր իրենց վերջին գործը ։

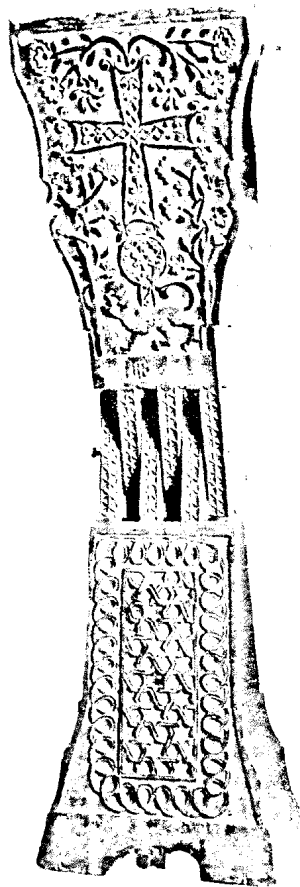
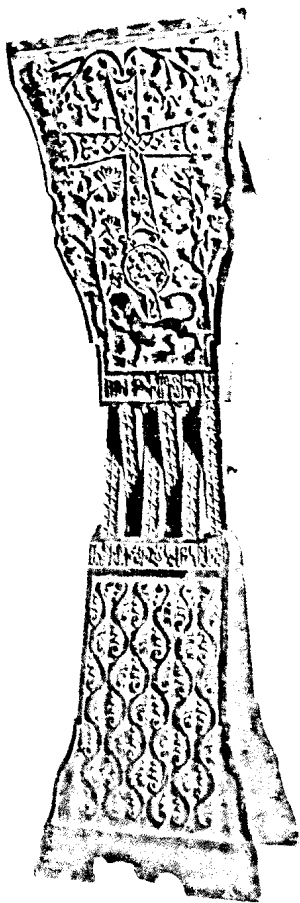

Թիւ 9, 10. Գրական: Կրեւանի Պետ. Պատ. Թանգ.:

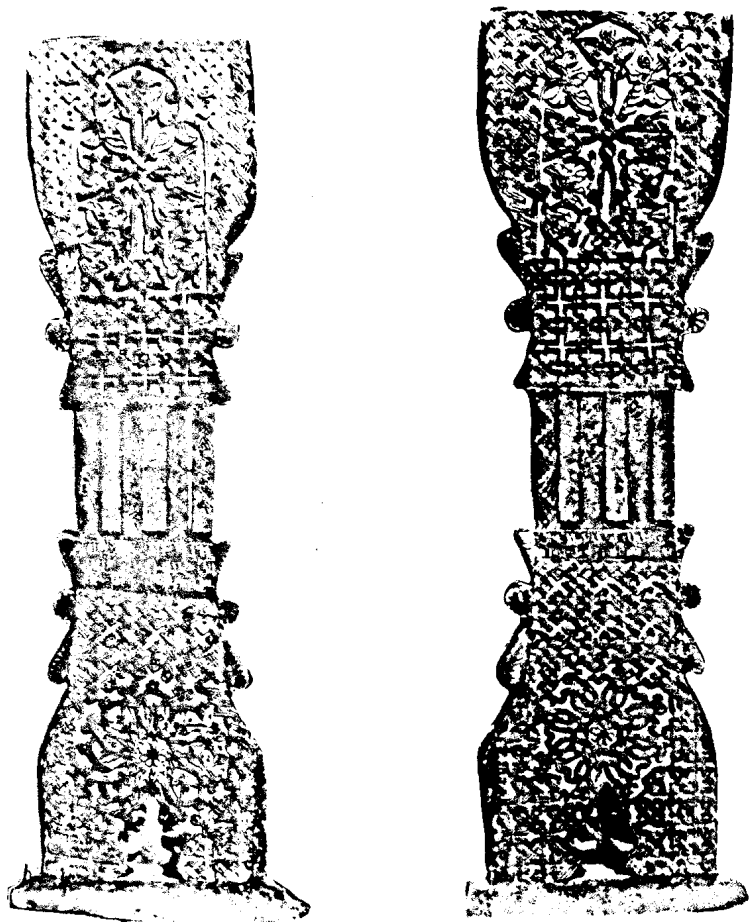

Թիւ 11, 12. Գրական 1164 թ.: Երեւանի Պետ. Պատ. Թանգ. թ. 73:

Թիւ 14, 15. Գրական 1272 թ.: Երեւանի Պետ. Պատ. Թանգ. թ. 73:

Թիւ 16, 17. Գրական: Երեւանի Պետ. Պատ. Թանգ.:

Թիւ 18, 19. Գրական 1582 թ.: Նրուազէմի Ս. Յակոբեանց վանք:

սովական դժբախտաբար այս միայն հասեր է մեզին:

Հայ վարպետներէ փորագրեալ գրակալներու այս շարքը Ժ. զարէն մինչեւ 1582 ջրոյց կու տայ ինքնուրոյն շտապարակա կազմութիւն եւ իրարմէ անկախ, թէեւ ոչ ոք կրնայ կասկածիլ որ անոնք հայկական չլլան: Ամբողջ գրակալը միակտոր փայտէ չինուած է մեծ փարպետութեամբ: Ի՞նչ ծանօթ բոլոր գրակալներուն ծխի մատներն ալ կը բաղկանան փեց մատներէ, որոնց առանցքը երկաթէ ցող մըն է: Հայ գրակալները յինուածքի առանձնայատկութիւն մը չունին Մերձաւոր Արեւելքի ուրիշ գրակալներու հետ բաղդատմամբ, խցի անկէ որ սողուի են: Անշուշտ պէտք է որ խամով պրպտուին մեր մանրանկարեալ գրչադիտները, որոնց մէջ կան նկարուած գրակալներ: Մլբէի Աւետարանին մէջ անոնք ազիւ մարմարայի են եւ գլխովին կը տարբերին այս գրակալներէն:

Հոս ներկայացուած գրակալները եկեղեցիներու մէջ դործածուելու յատուկ բարձր գրակալներ են, որոնց առջեւ կանգնած պէտք էր կարգալ: Առհասարակ գրակալներ սովորական են մեր եկեղեցիներուն մէջ. սակայն փերիններուն նման ընտիր փորագրուած արուեստի գործեր չկան կամ չեն մնացած դժբախտաբար: Գրակալներու կը հանդիպինք մեր ճոխ եւ անզուգական մանրանկարչական հարստութեան մէջ: Սակայն ատիկա մեր նպատակէն դուրս կը մնայ, չանի որ մերէ կ'ուզենք լոկ հայկական փորագրագրեալ գրակալներ նկատի առնել: Հոս: Այս եկեղեցական գրակալներէն զուտ անտարակույս եղած լլլալու էին նաեւ ցածրիկ գրակալներ ալ, որո՞ք կը պործածուէին ընթերցողէն՝ նստած փնտրի մէջ: Ինչո՞ր կրնային թէ՛ եկեղեցական եւ թէ՛ աշխարհական գրակալներ լլլալ: Դժբախտութիւնը հոն է որ ասոնցմէ ոչ իսկ հաստ մը հասած է

մեզի, կամ դոնէ ծանօթ չէ դեռ:

Գրակալներէն զատ մեզի հասած են եկեղեցական ուրիշ կարասիներ, օրինակ զահեբ: Նպատակ ունենալով հնազոյն փայտափորագրեալ իրերով զբաղիլ հոս, մենք զանց ըրինք աթոռներով կամ զահեբով րուբաղիլ, զանոնք ընդհանրապէս աւելի նոր դարերու գործեր նկատելով: Նոյնը նաեւ փայտափորագրեալ եկեղեցական ուրիշ կարասիներու եւ կազմածներու մասին: Փայտափորագրեալ հայկական խոյակներ, գրականներ եւ դռներ, որոնց մասին անմիջապէս պիտի խօսինք, եւ որոնք արուեստի եւ արհեստի հոյակապ նմոյշներ են որ մեզի հասած են, մեր մտքէն բոլորովին կը սրբեն որեւէ կասկած թէ Հայ փայտափորագրողները կարող չէին արտագրելու փայտակերտ բազմաթիւ գեղարուեստական սքանչելի ուրիշ գործեր՝ որոնք գրախտաբար մեզի չ'են հասեր: Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարանը գովելիօրէն սկսեր է հաւաքել փայտակերտ անայնական իրեր ու կարասիներ, որոնք հնութեան եւ արուեստի գործի գործը կը կրեն: Եւզովիոյ տպածոյ փարագործներուն կաղապար՝ երուս, փայտափորագրական բարձր արուեստը կընանք օրինակ բռնել թէ հայկական փայտափորագրական արուեստը շատ աւելի հեռու կը տարածուէր խոյակներու, գրակալներու եւ դռներու բարձրորակ գործերէն: Ձեռագիրներու կաշեկապտ փայտեայ կողքերը անգամ մեզի կը վկայեն որ հին դարերուն Հայ հիւսններ կրնային մեծ խնամով նուրբ տախտակներ կտրել իրենց նախնական գործիքներով, զանոնք գրչադիտներու կազմերուն համար պատրաստելով:

Եկեղեցիներու եւ հաւաքածոներու մէջ տեսած եմ փայտակերտ նուրբ եւ քնտիր թուղաններ (աղաւնի), տուփեր եւ տփիկներ, որոնք նոյնպէս անուրանալի վկաներ են Հայ վարպետներու մեծ կարողութեան: